

ПІДВОДНІ ПАМ'ЯТНИКИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

УДК 902.034

ВІЗАНТІЙСЬКІ БРАНЦІ ЧОРНОМОРСЬКИХ ГЛИБИН

Воронов С.О.
директор КРУ «Чорноморський
центр підводних досліджень»;
Ієвлева А.М.
археолог

Стаття присвячена опису двох затонулих середньовічних суден, що були виявлені біля кримського узбережжя глибоководними експедиціями Департаменту підводної спадщини України. Перше з них – «Візантієць» – знайдено у 2007 році в ході роботи україно-американської експедиції за допомогою телекерованих підводних апаратів "HERCULES" і "ARGUS". Вантаж судна складають 200 глечиків таманського типу. Другий пам'ятник – «Фороський корабель» – виявлено вітчизняним ТКПА «Софокл-1» на 130-метровій глибині. Обидва об'єкти мають величезні перспективи для подальших досліджень.

Ключові слова: Візантія, міжнародні глибоководні експедиції, Департамент підводної спадщини України, «Візантієць», «Фороський корабель», амфори.

Як відомо, до 2006 року підводні археологічні дослідження Чорного моря обмежувались глибинами, доступними для водолазів. Тепер же для вивчення підводних старожитностей відкрилися нові перспективи і можливості завдяки створенню керованих апаратів, здатних проникати і проводити підводні археологічні розкопки на глибинах до 4 000 тис. м без присутності в них людини.

Подібні дослідження були успішно проведені влітку 2007 року і в Україні, поклавши початок ері глибоководних археологічних досліджень в нашій країні.

В ході проекту «Візантія-2007», проведеного Департаментом підводної спадщини Інституту археології НАН України при співробітництві та технічній підтримки американських колег з Інституту досліджень (Institute for Exploration), Інституту археологічної океанографії (Institute for Archaeological Oceanography), а також низки інших організацій, був відкритий і досліджений затонулий корабель, який знаходиться на глибині 139 м приблизно в 39 км на південний захід від Севастополя.

Дослідницьке судно "Alliance"

Дослідження в 2007 році місця корабельної аварії підтвердили, що з точки зору можливостей збереження органічних і неорганічних матеріалів затонулих об'єктів умови в Чорному морі є унікальними. Головним чинником, що впливає на стан і збереження затонулих об'єктів, є розчинений у воді кисень, так як саме він забезпечує життєдіяльність різноманітних живих організмів, які знищують органіку. Чим більше глибина – тим менше у воді міститься кисню, відповідно менше живих організмів, отже, краще збереження пам'ятників.

Результати досліджень експедиції «Візантія-2007» продемонстрували, що незвичайно добра збереження підводних об'єктів та їх органічних складових у Чорному морі можлива вже на глибині 130 метрів. Це перевищило найоптимістичніші очікування вчених! Судячи з усього, візантійський корабель, що зберігся до наших днів в глибинах Чорного моря – це лише верхівка айсберга. Можна тільки уявити собі, які скарби давніх епох містять в собі великі глибини.

Підводні археологічні розкопки проводилися за допомогою двох телекерованих підводних апаратів, "HERCULES" і "ARGUS", які мали керування пілотами, що знаходились на борту дослідницького судна. ТКПА "HERCULES" обладнаний інструментами, які дозволяють проводити археологічні розкопки на об'єкті, дбайливо зчищати мул і нашарування, піднімати артефакти, а також низкою відеодетекторів для фіксації зображення. На ТКПА "ARGUS" встановлена відеокамера високої чіткості і потужні прожектори, які дозволяють бачити "HERCULES" і ділянку навколо нього.

Телекерований підводний апарат "HERCULES".

У 1985 році за допомогою цього апарату Роберт Баллард обстежував «Тітанік».

Судячи по збереженості вантажу затонулого об'єкта, це було торговельне судно. Лише видима частина вантажу складається близько з 80 одноручних плоскодонних амфор. Взагалі ми розраховували в ході подальших розкопок виявити до 200 глечиків.

Ці амфори пролежали на дні Чорного моря принаймні 1000 років, перш ніж потрапити у промінь прожектора.

Ці амфори належать до найбільш розповсюдженого в середньовічній період виду керамічної тари, який в літературі найчастіше називають червоноглиняними амфорами з плоскими ручками або ж «кувшинами таманського типу». Це плоскодонні глечики витягнутого виду і однією, іноді двома, плоскими широкими ручками. Дно завжди плоске, зі слідами підсищення

піску, а зовнішня поверхня плечиків і горловини прикрашена рядками прокреслених неглибоких борозенок. На ручках деяких амфор є проколи-отвори. На жаль, не було виявлено пробок глечиків, а їх вміст поки не встановлено. Розташування глечиків на пам'ятнику «окреслює» форму судна і дозволяє приблизно встановити його довжину – 10-12 м. Тип посуду надає підстави датувати пам'ятник IX-XI століттями, тобто періодом Візантії.

Розчистка артефактів за допомогою маніпулятора підводного робота.

Візантійські торговельні судна мали в своїй основі римську конструкцію. У VI та у VII століттях, коли Візантія окупувала майже все узбережжя Середземного і Чорного морів, морську торгівлю на цьому величезному просторі вели дромони (судна із двома рядами весел, озброєні катапультною і двома щоглами). І тільки в VIII столітті з'явилась оригінальна візантійська конструкція торговельного судна, яку назвали латинським вітрильником. За розмірами латинський вітрильник поділявся на великий і малий.

Великий вітрильник мав у довжину 25 метрів, завширшки – 7 метрів і дві палуби. Але навантаження товарів вироблялася тільки через маленький люк, іншого доступу в трюм не було. Під час рейсу люк наглухо задрюкувати. Цей великий плаваючий склад мав дві щогли. Та щогла, що була розташована попереду, мала, подібно римській фок-щоглі, значний нахил вперед. Друга щогла ставилася посередині судна і була нижче. Обидві вони несли латинське вітрильне озброєння на похилих і дуже довгих реях, причому кожна рея складалася з двох частин. Таку систему вітрильного оснащення візантійці запозичили у арабів. Вона дозволяла дуже швидко повертатися до вітру при маневрах і навіть йти проти вітру. Ось чому цей корабель не мав весел. Лише два з них ставилися праворуч і ліворуч корми, виконуючи роль румпеля. На кормі великих латинських вітрильників розташовувалась невелика платформа на стовпчиках і з дахом.

Малий латинський парусник (зразок якого, судячи з усього, і був досліджений нашою експедицією) мав тільки одну палубу і одну щоглу, нахилену вперед і укріплену в середині палуби. Щогла несла латинське вітрило

на похилій і вигнутою у кінців реї. Ці судна не мали надбудов ані на носі, ані на кормі, проте їх зовнішні борти були прикрашені бортиками по всій довжині. Знайдений затонулий корабель був неофіційно названий археологами «Візантійцем».

Можна пригадати, що унікальність і значення підводних археологічних досліджень такого технічного рівня високо оцінив тодішній Президент України Віктор Ющенко, особисто відвідавши експедицію і навіть взявши участь в підйомі артефактів – двох глечиків-амфор з генерального вантажу корабля.

Рішення підіймати на поверхню тільки керамічні матеріали – незважаючи на наявність на об'єкті дерев'яних фрагментів конструкції корабля в достатньо хорошому стані, а також металевих предметів – було зумовлено тим, що необхідні інструменти та обладнання для підйому, а також засоби консервації органічних матеріалів і металів ще не відповідають вимогам, що до них висуваються, і потребують свого подальшого вдосконалення.

«Візантієць» відкривав надзвичайно цікавий аспект історії Середніх віків – морську торгівлю Візантії та її торговельні шляхи, які ще не були предметом археологічних досліджень в Україні. До теперішнього часу подібне вивчення затонулих суден даного періоду здійснювалися тільки біля узбережжя Туреччини.

Поки важко однозначно стверджувати – куди плив цей невеликий торговельний корабель, і який саме вантаж містили одноручні глечики. Можливо, він поставляв у Константинополь вино або нафтопродукти з Херсонеса чи якогось іншого центру Криму. Сприяті відповіді на ці питання мають подальші розкопки, а також нові знахідки. І такі дослідження були продовжені у 2008 році під час роботи 3-ї Міжнародної глибоководної експедиції. Цього разу до археологів з України та США долучились фахівці з Федеративної Республіки Німеччини. В ході попереднього обстеження морського дна на глибинах від 100 до 2190 м, було виявлено ще 37 невідомих раніше об'єктів. 17 з них виявилися цінними і унікальними пам'ятниками середньовіччя і новітньої історії. Археологи зрозуміли – перед ними безцінні скарби науки і культури, в недоторканності збережені морем.

Влітку 2009 р. успішно пройшло випробування першого українського телекерованого підводного апарату «Софокл-1». Відтепер Україна посіла власне місце серед країн високих технологій у сфері підводної робототехніки. Створений фахівцями Національного університету суднобудування імені адмірала Макарова під керівництвом д-ра техн. наук, професора В.С. Блінцова, підводний апарат-робот успішно пройшов випробування, в ході яких був обстежений шельф Чорного моря на глибинах до 140 м. в районі південного берега АР Крим.

Саме в результаті цих експедицій було відкрито ще один середньовічний підводний пам'ятник. 9 серпня 2009 року в історії підводних археологічних досліджень Чорного моря з'явився ще один візантійський корабель, введений в науковий обіг під назвою «Фороський корабель». Його відкриття – результат тісної співпраці археологів і суднобудівників. Він був виявлений у

територіальних водах України, біля південного узбережжя АР Крим, в 20 км на Південь від мису Форос за допомогою телекерованого підводного апарату «Софокл-1» на глибинах 120-130 м. Координати об'єкта: 44° 14' N, 33° 42' E.

Український підводний телекерований апарат «Софокл-1».

Порівняно з описаним вище візантійським торговельним судном, малим латинським вітрильником, що обстежувався у 2006-2007 роках, це було гігантське судно. Загальна візуально зафіксована довжина судна становила близько 36 метрів. З огляду на те, що носова і кормова частини були знищені часом, можливо припущення, що загальна довжина судна початково сягала 50 метрів. Приблизна ширина – 7 м.

В ході візуального обстеження місця корабельної катастрофи телекерованих технікою зафіксовано, що останки корабля збережені на 70%. Телекамери підводного робота зафіксували добре збережені фрагменти суднового набору (шпангоути, бімси, стрингери), палубні дошки, дошки обшивки, частину форштевня, близько 15 весел в кочетах, щогли, реї, значна кількість неідентифікованих предметів.

В районі півбака був зафіксований вертикально стоїть металевий стрижень з трьома отворами у верхній його частині (ймовірно прапор-шток або веретено якоря). Весла видно тільки по правому борту. Щогла покладена уздовж лівого борту. Чітко видно частину кільової дошки і фрагменти планширі лівого і правого бортів. Палуба занесена мулом на 65%.

Вантаж був представлений амфорами в кількості близько 20 одиниць, що належать до поширеному у середньовічному Причорномор'ї типу (грушоподібні амфори з дугоподібними ручками).

Під час обстеження апаратом вдалось за допомогою маніпулятора підняти на поверхню невелику дошку, фрагмент бортовий обшивки.

В результаті радіокарбонної експертизи, проведеної Київською радіокарбонною лабораторією Інституту геохімії навколишнього середовища, було отримано попереднє датування життєдіяльності виявленого судна: 1020-1190 роки. Найімовірніше корабель належав Візантії. Не виключається також, що він міг належати одній з італійських торгових республік: Генуї, Пізі або Венеції. Ймовірний тип корабля: нав, кок або велика галера.

Без перебільшення можна стверджувати, що відкритий об'єкт є унікальним пам'ятником міжнародного значення, який вимагає термінових підводно-археологічних досліджень. А значить, археологів чекає найцікавіша в світі робота – писати історію.

Воронов С., Иевлева А.М. Византийские пленники черноморских глубин.

Статья посвящена описанию двух затонувших средневековых судов, которые были обнаружены у крымского побережья глубоководными экспедициями Департамента подводного наследия Украины. Первое из них – «Византиец» – найдено в 2007 году в ходе работы украинско-американской экспедиции с помощью телеуправляемых подводных аппаратов "HERCULES" и "ARGUS". Груз судна составляют 200 кувшинов таманского типа. Второй памятник – «Форосский корабль» – выявлен отечественным ТКПА «Софокл-1» на 130-метровой глубине. Оба объекта имеют огромные перспективы для дальнейших исследований.

***Ключевые слова:* Византия, международные глубоководные экспедиции, Департамент подводного наследия Украины, «Византиец», «Форосский корабль», амфоры.**

Voronov S.A., Ievleva A.M. The Byzantine captives of Black Sea depths.

The article is devoted to the description of two medieval sunken ships, which have been found near the Crimean coast by the Department of Underwater Heritage of Ukraine deep-sea expeditions. The first of them – "Byzantine" – found in 2007 during the Ukraine-American expedition through remote-controlled underwater vehicles "HERCULES" and "ARGUS". The cargo ship is 200 amphoraes Taman type. The second object – "Foros ship" – revealed domestic ТКПА "Sophocles-1" at 130-meter depth. Both sites have great prospects for further research.

***Keywords:* Byzantium, international deep water expedition, the Department of Underwater Heritage of Ukraine, "Byzantine", "Foros ship", amphorae.**